

Dr. Papp Miklós

A Boldogasszony-ábrázolások keresztény indítéka

Az egyházi hang fontos

Köszönet illeti a szervezőket azért, hogy a Boldogasszony-ábrázolásokról beszélhet egy görög katolikus pap is, az Egyház embere, keleti szellemű teológus. A Boldogasszony-ábrázolások ugyanis az Egyház kebelén születtek, nem is érthetők egyházi értelmezés nélkül.

Az egyházi értelmezés fontos az indíték megértéséhez. Egy öreg professzorom szerint a műalkotásban a legizgalmasabb mindig az indíték. Az indíték láthatatlan, mégis az a legfontosabb, mert az szabja meg a tartalmat és a formát is. Túl könnyű a láthatóval foglalkozni, láthatót létrehozni, a láthatón vitatkozni. A túl szembeszökő látható mögött, mint egy vízjelet, észre kell venni a láthatatlan okot. Minden látható oka a láthatatlan: létében, indítékában, stílusában eleve függ a láthatatlantól. Talán maga Isten is azért akar láthatatlan maradni, hogy ehhez szoktassa a szemünket: mindig a látható mögött a Láthatatlanra figyeljünk. Igaz ez nem csak egy műalkotásra, hanem az életvezetésünkre, embertársunkra, a történelemre is: sohasem szabad leragadni a jéghegy csúcsának értelmezésénél, a nagyobb és a felszínt hordozó rész mindig a láthatatlan. Materialista, a látszattal túl sokat foglalkozó, exhibicionista korunkban próféta hangon hangsúlyozni kell a láthatatlan világ jelentőségét. Az egyházi műalkotásoknak tehát a láthatatlanhoz, a hithez, Istenhez kell vezetniük.

Az Egyház megszólalása egy egyházi témájú kiállításnál azért is fontos, mert az ábrázolás mindig a hitet ábrázolja. Ahogy a Hiszekegyet sem az egyén állítja össze, hanem kapja az Egyháztól, úgy a hit ábrázolását sem bízhatja az Egyház teljesen az egyénre, hanem vannak szabályai. A keresztény keleten az ikonábrázolásoknál egészen szigorú szabályok alakultak ki: mivel az ikonfestő az Egyház hitét festi le, ezért az Egyház megszabja az ábrázolás módját is. Akármit nem festhet. Megvan a tradicionális jelentése a színeknek, ábrázolásmódoknak, perspektíváknak, arányoknak. Ráadásul azt is elvárja a keleti Egyház, hogy az ikonfestő a festés alatt imádkozzon és böjtöljön, erkölcsileg feddhetetlen életet éljen. Nem lehet Mária arcát ábrázolni ittasan, bűnben fetrengve. Így nem is fogadja el a keleti Egyház mindenki festményét ikonnak, nem is lehet mindenki festményét kitenni imádságra, templomba (bármilyen technikailag tökéletes is), ha a festő életvitele nem elfogadható. Hivatalos ikonfestő nem lehet az, akinek „csak” a technikája tökéletes, de az életvitele nem imádságos. Ezt maguk a festők is tudják, a különbséget maguk is konstatálják, mikor festményüket összehasonlítják szentéletű szerzetesek ikonjaival...

Az Egyház tehát fontosnak tartja az egyházi témájú műalkotásoknál a hitre vezetést és a hívő-erkölcsös életvitelt. Ezek után beszélhetünk a Boldogasszony-ábrázolások indítékairól.

1. Máriában összeér a szép és a szent

Az szépség különösen az ókor óta csodálatos valóság. Platón szerint a gyereknevelés egyik leghatékonyabb módja, ha hagyjuk a gyerekeket szép dolgokkal játszani. Ha szép van a keze ügyében, az hat a lelkére, erkölcsére. Görög felfogás szerint ugyanis a szépség valójában összeér a jóval, az igazzal és az eggyel. Ezek a jelzők (transzcendentálék) minden létezőre igazak, minél magasabb szinten létezik valami, annál inkább összeérnek benne. Persze már az ókoriak is szépnek ábrázolták Aphroditét, Vénuszt – mégis mennyivel több Mária szépsége, öbenne ugyanis a szépség összeér a szentséggel is. A görög álom a szépség és a szentség összeéréséről Máriában valósult meg. Valójában a görögök mindig is sejtették, hogy a szép sokkal több, mint a pusztán esztétika, érzelmi gyönyörködtetés: az igazi szépség elválaszthatatlanul összefügg a jósággal, az igazsággal és a szentséggel. A nagy görög sejtelem szerint az erósz is mindig több, mint szexuális gyönyör: az erósz istenadta eredeti célja, hogy az Igaz felé röptessen. Az erósz beteljesedése az, amikor a szerelem jó és igaz is: az ilyen szexuális öröm valóban szent, az ilyen szexuális extázisban valóban istenélmény is rejtőzik. Ezen túl az erósz célja nem csak a szerelmesek egymás és az istenség felé röptetése, hanem „az” igaz, jó, szent felé is. A görög felfogás szerint erósz működik a mester és tanítvány, a szónok és

hallgató, művész és a közönség között is. Mindaz a többlet, amit a görögök megsejtettek a szép és az erősz vonatkozásában, Máriában ér össze, ezért Mária szépségét egészen máshogy kell ábrázolni és szemlélni, mint Vénusz szépségét.

A keleti ikonokon a szépségnek és a szentségnek az összeérése különös módon érzékelhető: az ikonok nem akarnak gyönyörködtetni. Az ikonok valahogy az érzelmeken túli világot akarják elélni hozni: nem a földi világ gyönyörködését, hanem Isten Országának biztosságát; nem a földi világ változatosságát-izgalmát-küzdelmét, hanem a megérkezetség nyugalmát. Az ikon nem az érzelmekre akar hatni, hanem a hitre. Valahogy a mai életvitelünkben mintha túl sok lenne az érzélem. Túl sok érzelmet várunk el a házasságtól: sokaknak nincsenek egészséges érzelmeik a munkában, közösségekben, hobbyban, vallásban, kultúrában – minden érzelmi kielégülést a házastársból akarnának kipréselni. A kudarc előre programozott. Túl sok érzelmmel viszonyulunk a munkához és munkahelyhez, hamar várjuk a jutalmat, vagy hamar keseredünk el. Sok érzelmet várunk a vallástól, a paptól, Istentől: ha nem azt kapjuk, keressük a „magunk módján való vallásosságot”, azaz összeollózunk mindenféle világvallásból valami émelyítő vegyességet. Egyáltalán magától az élettől túl sok érzelmet várunk el, s ha jó érzelmeink vannak, boldognak véljük magunkat, ha rosszak, akkor hiábavalónak tűnik az élet. Az érzelmeik ilyen felszínrehozása és a boldogság ilyen felszínessége talán a romantika és az egzisztenciális filozófia összeolvadásából keletkezett, mindenesetre a fogyasztó-mentalitással keverve valódi „robbanóelegyet” alkotnak, sok ember életét tönkre téve.

Az ikon a maga „szikár” ábrázolásával ez ellen akar kormányozni. Az érzelmeik felszínes hullámai alatti tengermélység felé. Az ikon sem nevet velünk, de nem is sír soha: kiegyensúlyozott. Mária ábrázolása is az ikonokon az emberi örömet és a Fia fölötti fájdalmat, ugyanakkor a megérkezetség nyugalmát akarja ábrázolni. Ezért giccses, és valahol a hittől idegen az olyan Mária-ábrázolás, mely Mária érzelmeit ábrázolja, pl. a kereszt alatti összeomlását. Az ikonok háttere arany, már nincs fény és árnyék, nincs perspektíva és változás: az örökkévalóság, a megérkezetség stabilitására nyitnak ablakot. Egy valódi ikon előtt az ember ünnepelhet, ha gyermeke született, és gyászolhatja is édesanyját: az ikon velem lesz. Mai életvitelünkben ezért fontos, hogy a Boldogasszony-ábrázolások elsősorban ne az esztétikára vagy a racionalitásra akarjanak hatni, hanem mélyebbre: az életvezetésre. A műalkotás akkor válik élővé.

2. Mária, mint proto-típus

Az Egyház azért is tartja fontosnak Mária ábrázolását, mert állandó példaképként tárhatja az emberek elé. Mária az első ember, aki üdvözült, ő a proto-típus. Ahogy Mária élt, az minden ember számára minta, példa: mindnyájunknak azon kell végigmenni és úgy kell végigmenni, ahogy Mária élt.

Mária tisztességgel készült élethivatására: családra, szülésre, munkára. Aztán berobbant az életébe az isteni meghívás, s ő tudta befogadni. Nem tudta pontosan hogyan lesz, de tudta vállalni. Aztán magyarázkodnia kellett a legszeretettebb emberének, Józsefnek, megtapasztalta jegyese tanakodását. Majd istállói körülmények között kellett megvalósítani istenszüli hivatását. Később pedig állnia kellett a kereszt alatt, újra kutatva az Isten homályos akaratát... Ezek után pedig találkozott a Feltámadottal, megkapta pünkösdkor a Szentlelket, s a halála is azonnali hazatérés volt Fiához.

Mária életének minden szakaszában proto-típus az emberek előtt, s ezért művészi ábrázolásra alkalmas:

Igen megkapóak a fiatal, a hivatására készülődő Szűz ábrázolásai: milyen tisztán készült, s nem rontotta el bűnökkel a későbbi jövőjét. A mai ember számára a készülődés értelme mintha kilúgozódott volna. Paradox módon egyre komplexebben látunk mindent, sokkal mélyebben feltárjuk a megvalósulások folyamat-jellegét (gazdaság, politika, házasság, gyereknevelés, erkölcs), s mégsem vesszük komolyan a folyamat kezdetét: a tiszta készülődést. Ártalmatlan színben tüntetjük fel a bűnöket, mintha azoknak nem lenne eleve negatív jelzőloguk a későbbi életre. A „tiszta készülődő Szűz” prototípusa fontos példa: semmilyen siker nincs tisztességes készülődés nélkül. Semmilyen siker, boldogság nem pottyán az ember ölérébe érdemtelenül, nem lehet megvenni, a folyamatokat gyorsérleléssel bepótolni. Az ikonok ezért szeretik a kislány Máriát ábrázolni, templomi hűségét, szülei szerető melegágyát hangsúlyozni. Mária sem tudott volna Istennek igent mondani, ha nem olyan előélet áll mögötte. Akármilyen bűnös életvitellel nem lehet a boldogságra készülni.

A művészi ábrázolások egyik kedvenc témája, amikor az angyal berobbant az isteni hírral Mária életébe. Aki valóban átadja magát Istennek, annak Isten az életét teljesen felforgatja. Nem

kicsit. Isten a teljes önátadókat olyan magasságokba és mélységekbe, olyan hivatásokra hívja, ami emberi belátásból nem sikerülhet, az ember önmaga észére nem hagyatkozhat. Mária is visszakérdez: „Hogyan fog mindez teljesebbé, hogyan leszek én Isten anyja?” Máriaiban az a zseniális, ahogy igent mond. Vannak terve, eszköze, töpreng a lehetetlen vállalkozáson – de igent mond. Ez az abszolút ráhagyatkozás az életvezetés kulcsa. Aki maga akarja görcsösen csinálni, menedzselni az életét, az mindig csalódik. Aki az isteni vonalvezetésre hagyatkozik, annak fel kell adnia a maga kis terveit, meg kell halnia, de cserébe Isten emberi ésszel korábban elképzelhetetlen magasságokba rántja. Ez a ráhagyatkozás, ez az ugrás nélkülözhetetlen az ember életében. Nem lehet mindent kiszámítani, pontosan megtervezni és még ki is próbálni. Sokak élete ezért marad meddő, lelkiileg és biológiailag is, mert nem mernek ugrani. Ez az ugrás persze nem halálugrás, hanem a hit ugrása. Nem vakmerőség, hanem az előéletben már jelentkező Isten hangjának a meghallása. Az ember tudja, hogy nem a semmibe ugrik, hanem Isten tenyerébe. Az angyali üdvözlés ábrázolásaiban ezért mindig van örömteli megtiszteltetés és zavar, berobbanás és engedékeny alázatosság, élet és halál. Nem volt olyan egyszerű azt az „igent” kimondani, mint ahogy egyikünknek sem az.

Különös jelentősége van Mária születe ábrázolásának: az isteni lény istálló körülmények között születik meg. Az ember csalódik, hiszen a világ nem fogadja be, én odaadtam az életem, feláldoztam magam, és nagy dolgokra vagyok hivatott – de a világ csak istállót ajánl. Minden Istentől megáldott ember küzd ezzel. Mária sorsában önmagára ismer. Ugyanakkor Máriaiban nem a csalódottságot látjuk, hanem az örömet: az istent nem tudják feltartóztatni az istálló körülmények sem. Bármilyen a szegénység, a meg nem értettség, az elutasítottság, elszomorító statisztikák: az isteni meg tud születni. Hallatlan motiváló erő van abban a Máriaiban, aki az istállóban is tud szülni.

A kereszt alatti Mária pedig örök vigaszt jelent. Nem minden úgy alakult, ahogy tervezte, nem érti sem az Istent, sem az embereket, de mégsem omlik össze. Ha Mária a kereszt alatt összeomlott volna, nem lett volna hite, nem lehetne példaképünk. Valahogy ugyanazzal a zavart tekintettel és mégis reménnyel kell állnunk a saját keresztünkkel szemközt: bár mindent nem értek, fáj, kisértő magam – mégis bízom. Ez a „mégis” a húsvét, a hit, a tovább. Máriainak ezt a tekintetét keressük a saját küzdelmeinkben, nemértésünkben, homályainkban. Milyen varázslatos tud lenni, ha egy művész ezt tudja ábrázolni, ha van kinek elképzelni a tekintetét, azaz a hitét.

Hosszasan elmélkedhetnénk még Mária titkáról, életvezetéséről, a ránk gyakorolt hatásáról. A lényeg mégis az: Mária proto-típus, példa akar lenni mindegyikünk előtt, hiszen ugyanazt az utat járjuk végig. Ilyen értelemben azt is mondhatnánk: Mária nem egyszerűen példa, hanem „mester”. Szándékosan használom ezt a szót: Európában ugyanis a mester-kultúra hanyatlóban van. A világ minden kultúrájában és vallásában rendkívül fontos a mester-kultúra. A fiatal nem gögös, hanem alázatosan tud bízni a mesterekben – a mesterek pedig nem akarnak kamaszok, örökifjúk maradni. Az életvezetés szempontjából fontos lenne a fiataloknak nem elhinni magukról, hogy 20-30 évesen lehetnek vezérigazgatók, már mindent tudnak, gögösen lehetnek önelégültek. Ha egy fiatal csak egy jó mestert talál, rengeteget nyer. Az idősebb generációnak is fontos Mária, mint mester: tudniuk kell, hogy egyszer nekik is mesterré kell válniuk. Nem cél az örökifjúság, hanem egyszer meg kell érni, döntést kell hozni, s másokat vezetni kell. Nem csak magának árt, aki 5 korára kiég, alkoholista vagy cinikus lesz, zátonyra fut a családja és a hivatása. Az éhes fiatal nemzedék is elveszíti a mestert, s ezek után nem is kíváncsi a tanácsaira, erőszakkal söpri félre... A fiatal nemzedéket pedig beavatni kell, vonzani, elbűvölni, elvarázsolni, megigézni.

A kereszténység ezt a felelős vezetést nevezi elitnek. Az elit előreszegett fejjel tapos az addig járhatlan úton, kockáztat a bizonytalan terepen – ugyanakkor vonzó mások felé. A kemény terep felé elszánt és energikus, a mögötte érkezők felé csábító és kedves. Előrefelé harcol, hátrafelé kockacukrot dobál: „erre gyertek, erre érdemes”. Elitnek lenni ilyen értelemben nem beépítettség, hanem szolgálát. Nem érdem, hanem munka. Nem kaszt-mentalitás, hanem életáldozat. Az elitet a többség szükségszerűen nem érti meg (Máriainak is istállót ajánl), mert az elit előrébb jár: többet lát. Sorsuk a nemértés, üldözés, olykor a halál. Mégis óriási vigasz, amikor Kolumbusz leszáll a hajóról a visszaút után, s a többséget is lassan elvezetheti arra a szintre, ahol ő már járt.

Máriát látványa mindig kell hogy motiválja az elitet. Ha az elit (ahogy Krisztus mondta, a „só”) rohadt, akkor a többségnek sincs sok esélye. Magyarországon különösen aktuális, hogy az önmagukat elitnek kinevezők álljanak félre, s az igazi elit ne vesztesse az időt.

3. Mária, mint az aktivitás előtt ráhagyatkozó

A Boldogasszony-ábrázolásokon Máriát nem szoktuk energikus menedzserként ábrázolni, hanem általában nyugodtnak látjuk. Ebben az életvezetés kulcsa jelenik meg: a nagy aktivitás előtt passzívnak kell lenni. A tettek előtt gondolkodni. A megvalósítás előtt visszavonulni.

Ma mintha nem ezt látnánk: a fiatalság beleveti magát a döntésekbe, kapkod és nem hallgat senkire – s majd a kudarcok, abortuszok, sikertelenség és válások után kezd el gondolkodni. A felvilágosult ember mintha túl görcsösen, autonóm öntudatában akarná menedzselni az életét. A Máriás-törvény az ellenkezőjét tanítja: előbb odahallgatni Istenre, után cselekedni. Előbb passzívan várni és befogadni, aztán aktívan megvalósítani. Krisztusnak van egy találkozója, amikor egy női testvérpár egyike odaül a lábához, hallgatva a tanítást, a másik ellenben sűrű-forog az aktivitásban. Ez utóbbi panaszára („egyedül hagy a nővérem a sürgés-forgásban”), az előbbit dicséri meg („ő választotta a jobbik részt”). A mai életvezetéshez ez a sorrend nélkülözhetetlen: előbb gondolkodni, a gondolatainkkal egyedül lenni, a gondolatokat megkülönböztetni, a szálakat továbbhúzni – s után tenni. A falnak ütköző vagy meddő aktivitás, a semmittevő és szétforgácsoló aktivitás mind ebben szenved: nem tud előbb befogadni, passzív aktivitásban töprengeni, morfondírozni, s ha kell, tépelődni.

Ezért szeretjük Máriát orante testtartásban ábrázolni: ekkor feltartja a kezét az ég felé. Üres a keze, nem ő csinálja aktívan az életét, hanem előbb letesz mindent, üresen az ég felé tárja, s onnan várja az élete vezetését. Az orante testtartás valójában egy szellemi magatartás: nyitottság a transzcendencia felé, nyitottság az újra, készség a kreativitásra, alázatos elfogadása a másnak, ráhagyatkozás a végtelen Intelligenciára. Szintén ezt fejezi ki a Hodegetria típusú ikon is, amikor Mária Krisztusra mutat: „Őt hallgassátok!” Az ikonokon ezért is ábrázolják az Istenszülot szegény ruhában, s nem királynőként. Ez a ráhagyatkozás a lelki szegénység, ami ellentétes a szellemi göggel, önelégült tudással, kaszt-mentalitással. Ez a szegénység valóban kitüntet minden igaz embert, mindig találunk náluk egyszerűséget és nyitottságot, elszántságot és szellemi izgalmat – s valahogy ehhez mindig párosul a hatalom, a pénz, a földi beteljesülés háttérbe szorítása.

A magyarok Máriája: Boldogasszony anyánk

A kiállítást szervezők nagyszerű terve, hogy a Kárpát-medence magyarjai számára körbeviszik a kiállítást. Nem lehet egy történelmi párhuzamra nem gondolni: amikor a törököt kiűzték hazánkból, akkor több Mária-kép is könnyezni kezdett, köztük a világhírű máriapócsi ikon is, ami mára nemzeti zarándokhely lett. Mária könnyeit soha nem tudjuk teljesen megfejteni: van benne öröm és fájdalom, féltés és bizalom, csodálat és bánat is. Mint ahogy édesanyánk könnyeit sem tudjuk soha megfejteni. Ezek a könnyek az akkori magyarságnak sok erőt adtak, összefogták a magyarokat, s újjáépítették az országot lelkileg és gazdaságilag is.

Ma, a körbeutazó Boldogasszony Kiállítás ugyanígy szeretne hatni: megmozgatni érzelmeket és intellektust, motiválni elitet és egyszerű embert, példa lenni a hitben és az életvezetésben. A kárpát-medencei magyarokat elsősorban ilyen csodákkal kell és lehet összefogni. Ha a kiállítás körútja során gyümölcsök, motiválás, élet fog fakadni, akkor a műalkotások elérték hivatásuk csúcsát. Életté válnak.

Papp Miklós